

Fəxriyyə SƏFƏRƏLİYEVƏ

AMK-nın doktorantı

Ü.Hacıbəyli adına BMA-nın müəllimi

Ünvan: Bakı, Ş.Bədəlbəyli küçəsi, 98

Email: safaralieva@live.ru

KIÇIK HƏCMLİ MUĞAMLARIN NOT YAZILARI

Xülasə: *Bildiyimiz kimi kiçik həcmli muğamlar şifahi ənənəli professional musiqimizin ayrılmaz bir hissəsi və janrıdır. Bu muğamların tədqiqində not yazılarının da araşdırılması vacibdir. Bu səbəbdən məqalədə kiçik həcmli muğamların hal-hazırda mövcud olan not yazılarından bəhs olunur. Kiçik həcmli muğamlar, onların rəng və təsniflərinin müxtəlif illərdə nəşr olunmuş məcmuələri araşdırılır.*

Açar sözlər: *kiçik həcmli muğam, not yazısı, muğam şöbələri, rəng*

Azərbaycan şifahi ənənəli professional musiqisinin aparıcı janrı olan muğamların öyrənilməsində elmi tədqiqatlarla yanaşı not məcmuələrinin rolu danılmazdır. Muğamların nota yazılması işi hələ XIX əsrdən başlamış, müasir dövrdə davam edir. Bu sahədə bir çox işlər görülmüşdür. Belə ki, muğamlar instrumental və vokal instrumental şəkildə müxtəlif müəlliflər tərəfindən xanəndə və ustad tarzənlərin ifasından nota köçürülmüşdür. Söhbət açacağımız kiçik həcmli muğamları da nota yazanlar olmuşdur. Lakin təəssüflər olsun ki, kiçik həcmli muğamların not nəşrləri olduqca azdır. Onu da qeyd edək ki, kiçik həcmli muğamların ayrıca not məcmuəsi mövcud deyil. Yalnız ayrı-ayrı məcmuələrdə və kitablarda onları tapmaq olar. (Nəriman Məmmədov, Əhməd Bakıxanov, Əkrəm Məmmədli, Rafiq Musazadə, Səadət Təhmirazqızı)

Bu səbəbdən məqaləmizdə kiçik həcmli muğamlara aid mövcud olan not nəşrlərini geniş şəkildə araşdırmağı məqsəduyğun sayırıq. Bu araşdırmada nəinki sözügedən muğamların not yazılarına, həm də bu muğamların təsnif və rənglərinə də müraciət etmişik.

İlk dəfə kiçik həcmli instrumental “Şahnaz” muğamını Nəriman Məmmədov nota yazmışdır. Bu muğam 1963-cü ildə nəşr olunmuş “Azərbaycan muğamları “Rast” və “Şahnaz” məcmuəsində yer almışdır (13). Qeyd etmək lazımdır ki, N.Məmmədov bu muğamı Yaqub Məmmədovun ifasından yazmışdır. Burada “Şahnaz” muğamı aşağıdakı tərkibdən ibarətdir: “Şahnaz dəramədi”, “Kürdi Şahnaz”, “Mayeyi Şahnaz”, “Şahnaz rəngi”, “Dilkəş”, “Təsnif”, “Təsnif”, “Kürdi”, “Təsnif”, “Şəddi Şahnaz”.

Daha sonra N.Məmmədov “Segah Zəbul” və “Rahab” muğamlarını instrumental şəkildə nota köçürür. Bu muğamlar 1965-ci ildə nəşr olunmuşdur (14). Kiçik həcmli “Rahab” muğamı bu not yazısında “Rahab müqəddiməsi”, “Bərdaşt”, “Əmiri”, “Nəvadan bir hissə”, “Rahab”, “Rahab rəngi”, “Şikəsteyi fars”, “Mübarriqə”, “Rəng”, “İraq”, “Pəncgah”, “Qərai”, “Məsihi” və “Təsnif” hissələrini özündə birləşdirir.

Kiçik həcmli “Nəva” muğamının not yazısı Ə.Bakıxanovun “Muğam. Mahnı. Rəng” məcmuəsində (1975) də öz əksini tapmışdır (1). Burada “Nəva” muğamı “Bər-

daşt”, “Nəva”, “Nişapur”, “Əbu-əta”, “Dəşti”, “Gövhəri”, “Mənəvi” və “Pəhləvi” şöbələrindən ibarətdir.

Görkəmli tarzən Əkrəm Məmmədli tərəfindən 2010-cı ildə nota yazılaraq nəşr olunmuş “Azərbaycan muğamları” adlı not məcmuəsi muğamların tədqiqində, təhlilində, tədrisi məsələlərində vacib əhəmiyyətə malikdir (12). Burada müəllif muğam dəstgahlarla yanaşı kiçik həcmli “Şahnaz”, “Bayatı-kürd”, “Rahab” muğamlarını da nota yazaraq, nəşr etdirmişdir. Qeyd edək ki, “Bayatı-kürd” muğamının ilk not nəşri məhz bu məcmuədədir. Sözügedən məcmuə instrumental şəkildədir. Burada muğamların tərkib hissəsinə nəzər yetirək. “Şahnaz” muğamı – “Şahnaz”, “Dilkəş”, “Zil Şahnaz” şöbəsi və “Azərbaycan” guşəsi, “Bayatı-kürd” muğamı – “Bayatı-kürd” və “Bayatı-əcəm”, “Rahab” muğamı – “Bərdaşt”, “Rahab”, “Şikəsteyi-fars”, “Əraq”, “Qərai”, “Məsihi” və “Rahaba ayaq” şöbələrindən ibarətdir.

Görkəmli muğam biliciləri Rafiq Musazadə, Ağasəlim Abdullayev və Fəxrəddin Dadaşovun birgə müəllifləri olduğu “Instrumental muğam tədrisi” kitabında bir neçə kiçik həcmli muğamın not yazılarına rast gəlirik (2). Burada “Bayatı-kürd”, “Qatar” və “Rahab” muğamlarının not yazısı öz əksini tapmışdır. Hər bir muğamın tərkib hissəsi ilə tanış olaq: “Bayatı-kürd” muğamı - “Bayatı-kürd”, “Kərküki”, “Bayatı-əcəm”, “Azərbaycan” ilə ayaq, “Qatar” muğamı – “Qatar”, “Bəm qatar”, “Zil qatar”, “Rahab” muğamı – “Bərdaşt” (Əmiri ilə), “Əmiri-Rahab”, “Nəva”dan bir parça, “Rahab”, “Böyük məsihi”. Qeyd etmək lazımdır ki, bu muğamları nota köçürən R.Musazadədir.

R.Musazadənin müəllifi olduğu “Qədim muğamlar” kitabında da bir neçə kiçik həcmli muğamların not yazıları dərc olunmuşdur (3). Burada “Dəşti”, “Baba Tahiri”, “Nəva” muğamları yer almışdır. “Dəşti” muğamı doqquz şöbə və guşədən təşkil olunmuşdur: “Bərdaşt”, “Dəşti bəmdə”, “Dəşti zildə”, “Gəbri”, “Gövhəri”, “Mənəvi”, “Pəhləvi”, “Qəməngiz”, “Nişapurla ayaq”.

“Baba Tahiri” muğamının tərkibi belədir: “Baba Tahiri”, “Mehdi Zərrabi”, “Əbu-əta”, “Qəməngiz”, “Giləki”, “Hacı Yuni”, “Dəşti”, “Üzzal zərbi ilə”, “Baba Tahiri muğamına ayaq”.

“Nəva” muğamının şöbələri bunlardır: “Bərdaşt” (əmiri), “Nəva” (mayə), “Əfşar”, “Nişapur”, “Əbu-əta”, “Dilkəş”, “Hicaz”, “Nişapurla ayaq”.

Səadət Təhmirazqızının müəllifi olduğu “Ustad tarzən” kitabında bir sıra muğamlardan danışılır və həmin muğamların not nümunəsi verilir (5). Bu muğamları S.Təhmirazqızı özü nota yazmışdır. Kiçik həcmli muğamlardan yalnız “Bayatı-kürd”ün not yazısına rast gəlmək olar. Əlibaba Məmmədovun ifasından yazılmış “Bayatı-kürd” muğamı “Bayatı-kürd”, “Kərkük”, “Gəbiri”, “Azərbaycan”, “Bayatı-əcəm” şöbələrindən ibarətdir.

Tarzən Fuad Əzimlinin “Tar üçün not və muğam məktəbi” adlı dərsliyində bəzi kiçik həcmli muğamlar öz əksini tapmışdır (9). Burada digər muğamlarla yanaşı “Bayatı-kürd”, “Şahnaz”, “Qatar” və “Rahab” kimi kiçik həcmli muğamların not yazıları da yer almışdır. Sözügedən muğamların şöbə tərkibinə nəzər salaq. “Bayatı-kürd” muğamı “Bayatı-kürd”, “Bayatı-əcəm”, “Azərbaycan”, “Şahnaz” muğamı “Şahnaz”, “Dilkəş”, “Zil Şahnaz”, “Azərbaycan”, “Qatar” muğamı isə “Qatar”, “Bəm qatar”,

“Zil qatar”, “Rahab” muğamı isə “Əmiri”, “Rahab”, “Böyük məsihi”, “Şikəsteyi-fars”, “Kiçik məsihi”, “Rahaba ayaq” şöbələrini özündə cəmləşdirir.

Muğamların not nəşrləri haqqında danışarkən İranda nəşr olunmuş “Milli İran musiqisi” adlı not məcmuəsini mütləq qeyd etmək istərdik (15). Burada bir çox muğamların (dəstgah və avaz) not yazısı var. Bildiyimiz kimi, İranda iri həcmli dəstgahlarla yanaşı, daha yığcam tərkibə malik muğamlar da var ki, onlar avaz adlanır. Azərbaycanda isə şifahi ənənəli professional musiqinin bir janrı olan, muğam dəstgahlara nisbətən kiçik tərkibə malik muğamlar kiçik həcmli muğamlar adlanır. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, İranda avaz adlandırılan muğamlar bizim kiçik həcmli muğamlarımızla uzlaşır. Bu səbəbdən “Milli İran musiqisi” adlı məcmuədə biz kiçik həcmli muğamlarımızla uzlaşan “Bayatı kürd” avazı, “Dəşti” avazı, “Əbu-əta” avazına nəzər yetirəcəyik. Bundan əlavə qeyd etmək lazımdır ki, muğam sənətimizdə kiçik həcmli muğam kimi tanıdığımız “Nəva” böyük tərkibə malik olub, İranda yeddi əsas dəstgahdan biridir. Beləliklə, məcmuədə “Bayatı kürd” avazı çox kiçikdir və yalnız “Bayatı-kürd”dən ibarətdir. “Dəşti” avazı “Ouc”, “Giləki”, “Bidəkani”, “Çobani”, “Dəştistani Hacı Yuni”, “Dəştistani”, “Qəməngiz”, “Deyləman”, “Küçə bağı”, “Məsnəvi”, “Əbu-əta” avazı isə “Sayaxi”, “Ramkali”, “Ramkali”, “Xosrov Şirin”, “Xosrov Şirin”, “Gəbri”, “Hicaz”, “Guşeyi dar əbu əta”, “Caharbaq” şöbələrini özündə birləşdirir.

Yuxarıda sadalanan kiçik həcmli muğamların not yazıları arasında şöbə sayına görə fərqlər mövcuddur. Onlara bir-bir nəzər salaq. “Şahnaz” muğamı N.Məmmədovun məcmuəsində 5, Ə.Məmmədli və F.Əzimlinin not yazılarında 4 şöbə və guşədən ibarətdir. “Bayatı-kürd” muğamı Ə.Məmmədlinin məcmuəsində 2, “Instrumental muğam tədrisi” kitabında 4, “Ustad tarzən” kitabında 5, F.Əzimlinin not yazılarında 3 şöbə və guşədən təşkil olunmuşdur. “Qatar” muğamı isə mövcud olduğu hər iki mənbədə – “Instrumental muğam tədrisi” kitabı və F.Əzimlinin dərsliyində 3 şöbəni özündə əks etdirir. “Nəva” muğamı həm “Muğam. Mahnı. Rəng”, həm də “Qədim muğamlar” kitabında 8 şöbədən ibarətdir. “Rahab” muğamı isə N.Məmmədovun not yazısında 10, Ə.Məmmədlinin not yazısında 7, F.Əzimlinin dərsliyində 6 şöbə və guşəni özündə cəmləşdirir.

9 şöbə və guşədən ibarət “Dəşti” muğamının Azərbaycanda yalnız bir not yazısı məlumdur ki, onu da R.Musazadə nota yazmışdır. Əgər Azərbaycan “Dəşti” muğamı 9 şöbə və guşədən ibarətdirsə, İran “Dəşti” avazı 10 şöbəni özündə birləşdirir. Bu muğamları müqayisə etdikdə görünür ki, şöbələr arasında yalnız biri üst-üstə düşür ki, bu da “Qəməngiz” şöbəsidir.

Not nəşrlərindən danışarkən kiçik həcmli muğamların ayrılmaz hissələri olan instrumental və vokal-instrumental parçaların not yazılarını da mütləq qeyd etməliyik. Sözügedən muğamların müxtəlif məcmuələrdə dəraməd, rəng və təsnifləri öz əksini tapmışdır. Bildiyimiz kimi, ümumiyyətlə muğam improvizasiya əsasında qurulur. Bu zaman müxtəlif ifaçılar tərəfindən səslənən muğamlar və ona aid olan dəraməd, rəng və təsniflər də müxtəlifləşərək, bir neçə variant əmələ gətirir. Bunun nəticəsidir ki, həm muğamların, həm muğam rənglərinin not yazılarının bir neçə məcmuəsi mövcuddur. Hər bir məcmuədə verilmiş istər muğam, istərsə də rənglər xanəndə və ya tarzənin ifasından nota yazılmışdır ki, burada da hər bir ifaçının özünəməxsus üslubu özünü büruzə verir.

Beləliklə, rəng və təsniflərin məcmuələrini nəzərdən keçirək. İlk olaraq, 1971-ci ildə nəşr olunmuş Orxan Orxanbəylinin “Tar tədrisinin metodikası” kitabına nəzər yetirdikdə bir neçə muğam rəngləri ilə rastlaşırıq (4). Burada “Rast”, “Şur”, “Segah”, “Çahargah”, “Bayatı-Şiraz” muğamlarının hər birinə aid bir rəng nümunəsi ilə yanaşı, “Bayatı-kürd” rəngi də verilmişdir.

Əhməd Bakıxanovun 1964-cü ildə nəşr edilmiş “Azərbaycan xalq rəngləri” məcmuəsində “Qatar”, “Şahnaz”, “Bayatı-kürd”, “Nəva” və “Rahab” muğamlarının dəraməd və rənglərinə rast gəlirik (8). Bu məcmuədəki muğamlar “Qatar” dəramədi, “Qatar I” və “Qatar II”, “Şahnaz” dəramədi, “Şahnaz”, “Dilkeş” və “Zil Şahnaz”, “Bayatı-kürd” dəramədi və “Bayatı-kürd”, “Nəva” dəramədi və “Ovşar” rəngi, “Rahab” dəramədi, “Rahab I”, “Rahab II” və “Ovşarı” kimi hissələrdən ibarətdir.

Səid Rüstəmovun nota yazdığı 1978-ci ildə nəşr olunmuş “Azərbaycan xalq rəngləri” məcmuəsinin I dəftərində “Kürd Şahnaz” rəngləri – “Mayeyi-Şahnaz”, “Dilkeş I”, “Dilkeş II”, “Kürd-Şahnaz” və “Bayatı-kürd” rəngi, 1980-ci ildə nəşr olunmuş məcmuənin II dəftərində isə “Qatar” muğamına aid “Qatar I”, “Qatar II”, “Qatar III”, “Qatar IV”, “Qatar V” rəngləri, “Dəşti” muğamına aid “Dəşti I”, “Dəşti II”, “Dəşti III” rəngləri və “Nəva” muğamına aid “Nəva” dəramədi və “Nəva” rəngi öz təcəssümünü tapmışdır (16, 17).

Ramiz Zöhrabovun toplayıb nota yazdığı təsniflər arasında da kiçik həcmli muğamlara aid nümunələrə rast gəlmək olar. 1983-cü ildə çap olunmuş “Azərbaycan təsnifləri” məcmuəsində “Qatar” muğamının üç, “Bayatı-kürd” muğamının iki, “Rahab” muğamının dörd, “Kürdi-şahnaz” muğamının bir və “Dəşti” muğamının iki təsnifi öz ifadəsini tapmışdır (18).

Eldar Mansurovun nota yazdığı və 1984-cü ildə çap olunmuş “Azərbaycan dəraməd və rəngləri” adlı not məcmuəsində digər muğamlarla yanaşı araşdırdığımız kiçik həcmli muğamların da rəngləri var (6). Belə ki, bu məcmuədə biz “Qatar I”, “Qatar II”, “Qatar III”, “Bayatı-kürd I”, “Bayatı-kürd II”, “Bayatı-kürd III”, “Rəhavənd I”, “Rəhavənd II”, “Rəhavənd III”, “Şahnaz I”, “Şahnaz II”, “Şahnaz III”, “Şahnaz IV”, “Şahnaz V”, “Şahnaz VI” və “Kürdi” rənglərinin not yazısını görə bilərik.

1986-cı ildə nəşr olunmuş “Azərbaycan diringi və rəngləri” (not yazısı E.Mansurov və A.Kərimovundur) məcmuəsində bir sıra muğamların rəngləri verilmişdir (7). Bu məcmuədə kiçik həcmli muğam rənglərindən “Bayatı-kürd” rəngi I, “Bayatı-kürd” rəngi II və “Rahab” rənginin not yazısı öz əksini tapmışdır.

Daha sonra artıq 2010-cu ildə İlqar İmamverdiyevin “Azərbaycan muğam inciləri” məcmuəsi nəşr olundu (10). Burada 300-dən artıq dəraməd, rəng və diringilər öz əksini tapmışdır ki, bunlar arasında kiçik həcmli muğamlara aid nümunələr də var. Bu məcmuədə “Qatar” (9 rəng), “Bayatı-kürd” (9 rəng), “Şahnaz” (19 rəng), “Dəşti” (4 rəng), “Rahab” (10 rəng), “Nəva” (3 rəng) muğamlarının dəraməd, rəng və diringilərinə rast gəlmək mümkündür. Qeyd etmək lazımdır ki, kiçik həcmli muğamların rəngləri burada say baxımından digər məcmuələrə nisbətən üstünlük təşkil edir. Eyni zamanda “Azərbaycan muğam inciləri” məcmuəsində biz Ə.Bakıxanovun və B.Mansurovun repertuarından və A.Mehralıyevin müəllifi olduğu dəraməd, rəng və diringilərə də rast gəlirik. Aydın Mehralıyevin 2013-cü ildə çap olunmuş “Muğamların ritmik gəzişmələri” məcmuəsində muğam dəstgahla yanaşı kiçik həcmli muğamların rəngləri yer al-

mışdır (11). Həmin məcmuədə “Qatar”, “Şahnaz” və “Qədim Şahnaz” rənglərini görə bilərik.

Beləliklə, araşdırmadan məlum olur ki, kiçik həcmli muğamların nota yazılması işinə son illər daha çox diqqət yetirilmişdir. Belə ki, kiçik həcmli muğamların ilk nəşrləri – “Şahnaz” 1963-cü, “Rahab” 1965-ci, “Nəva” 1975-ci ilə aid idisə, artıq sonrakı nəşrlər 2000-ci illərdən başlamışdır. Bu not yazıları arasında elə muğamlar var ki, həmin muğamın yeganə not yazısıdır. Məsələn, “Dəşti” və “Baba Tahiri” muğamlarının yalnız bir not yazısı məlumdur.

Sözgedən muğamların təsniflərinin not yazıları yalnız bir məcmuədə öz əksini tapmışdır. Muğam və təsniflərə nisbətən rənglərin not yazıları daha çoxdur. İlk kiçik həcmli muğam rənginə biz 1971-ci ilə aid mənbədə rast gəldik. Muğamlardan fərqli olaraq rənglərin nota köçürülməsi işində böyük fasilə olmamışdır. Bu səbəbdən də, həmin muğam rəngləri ardıcıl olaraq müxtəlif illərdə nəşr edilmişdir.

Beləliklə, kiçik həcmli muğamların not yazılarının mövcudluğu bu muğamların tarixi inkişaf yolunun, ifadəlilik əhəmiyyətinin öyrənilməsi və tədqiqi sahəsində vacib əhəmiyyətə malikdir. O cümlədən, sadalanan məcmuələr kiçik həcmli muğamların şifahi ənənəli professional musiqi janrları arasında özünəməxsus yeri olduğunu bir daha sübutdur. Eləcə də, hər zaman muğamların mənimsənilməsində, tədrisində böyük əhəmiyyət daşıyaraq öz vacibliyini təsdiqləmişdir.

ƏDƏBİYYAT:

1. Bakıxanov Ə. Muğam, mahnı, rəng. B.: 1975, 33 s.
2. Musazadə R., Abdullayev A., Dadaşov F. Instrumental muğam tədrisi. B.: MBM, 2014, 220 s.
3. Musazadə R. Qədim muğamlar. B.: MBM, 2013, 124 s.
4. Orxanbəyli O. Tar tədrisinin metodikası. B.: Azərnəşr, 1971, 80 s.
5. Təhmirazqızı S. Bizim ustad. B.: Nərgiz, 2015, 320 s.

NOTOQRAFIYA:

6. Azərbaycan dərnamə və rəngləri. Not yazısı E.Mansurovundur. B.: İşıq, 1984, 72 s.
7. Azərbaycan diringi və rəngləri. Not yazısı E.Mansurov və A.Kərimovundur. B.: İşıq, 1986, 57 s.
8. Bakıxanov Ə. Azərbaycan xalq rəngləri. B.: Azərnəşr, 1964, 73 s.
9. Əzimli F. Tar üçün not və muğam məktəbi. B.: RN:Novruz 94 nəşri, 2009, 316 s.
10. İmamverdiyev İ. Azərbaycan muğam inciləri. B.: Nafta-Press, 2010, 542 s.
11. Mehraliyev A. Muğamların ritmik gəzişmələri. B.: Gənclik, 2013, 228 s.
12. Məmmədov N. Azərbaycan muğamları “Rast” və “Şahnaz”. B.: Azərnəşr, 1963, 64 s.
13. Məmmədov N. Azərbaycan muğamları “Segah-Zabul” və “Rahab”. B.: Azərnəşr, 1965. 60 s.
14. Məmmədli Ə. Azərbaycan muğamları. B.: Azərbaycan, 2010, 328 s.
15. On iki muğam. Milli İran musiqisi. Tehran, Nəğmə və musiqi nəşriyyatı, 1992, 218 s.
16. Rüstəmov S. Azərbaycan xalq rəngləri. Birinci dəftər. B.: “İşıq”, 1978, 58 s.
17. Rüstəmov S. Azərbaycan xalq rəngləri. İkinci dəftər. B.: “İşıq”, 1980, 55 s.
18. Zöhrabov R. Azərbaycan təsnifləri. Moskva, Советский композитор, 1983, 326 s.

Фахрия САФАРАЛИЕВА

Докторант АНК,

Преподаватель БМА им. У.Гаджибейли

О НОТНОЙ ЗАПИСИ МУГАМОВ МАЛЫХ ФОРМ

Резюме: Мугамы малых форм являются неотъемлемой частью жанров азербайджанской профессиональной музыки устной традиции. Важную роль в исследовании этого жанра играет изучение их нотных записей. По этой причине в статье рассматриваются все нотные образцы этих мугамов. При этом исследуются мугамы малых форм, опубликованные в различных журналах и сборниках, посвященных рянгам и теснифам.

Ключевые слова: мугам, малые формы, нотная запись, разделы мугамов, рянг

Fakhriya SAFARALIYEVA

Doctoral of ANC

Lecturer of BMA named after U. Hajibeyli

ON THE MUSICAL NOTATION OF SMALL FORMS OF MUGHAM

Summary: Small forms of Mugham are an integral part of the genres of Azerbaijani professional music of oral tradition. An important role in the study of this genre is the study of their musical scores. For this reason, the article discusses all the musical samples of these mughams. At the same time, mughams of small forms, published in various journals and collections devoted to rangs and tesnifs, are being studied.

Key words: mugham, small forms, musical notation, mugam sections, rang

Rəyçilər: sənətşünaslıq üzrə elmlər doktoru, professor Cəmilə Həsənova
sənətşünaslıq üzrə fəlsəfələr doktoru, professor Mehriban Əhmədova